

Експресивність концептуальної метафори Петра Перебийноса

Expressivity of Peter Perebyinis's Conceptual Metaphor

Валерія Белінська¹

Valery Belinska

¹ H. S. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University

29 Alchevskiyh Street, Kharkiv, Ukraine

DOI: 10.22178/pos.52-2

LCC Subject Category:
PG3801-3987

Received 20.10.2019
Accepted 28.11.2019
Published online 30.11.2019

Corresponding Author:
valerybelinska@gmail.com

© 2019 The Author. This article is licensed under a Creative Commons Attribution 4.0 License

Анотація. У статті проаналізовано ознаки експресивності у творах українського поета Петра Перебийноса, зокрема в метафоричних конструкціях, які репрезентують його ідіостиль. Представлено такі риси поетової мови, як кінематографічність, метафоричність, динамізм, тематична опозиційність, казковість, контрастивність опису, а також уживання сленгових одиниць. Усі вони є складниками метафоричних конструкцій, що створюють експресію в описі почуттів ліричного героя.

Ключові слова: Петр Перебийніс; метафорична конструкція; динаміка; статика; контраст; кінематографічність.

Abstract. The article analyzes the signs of expressiveness in the works of the Ukrainian poet P. Perebyinis, in particular in the metaphorical constructions that represent his ideostyle. The features of the poetic language, such as cinematography, metaphoricity, dynamism, thematic opposition, fabulosity, contrast of description, and the use of slang units are presented. They are all constituents of metaphorical constructions that create expression in describing the feelings of a lyrical hero.

Keywords: Peter Perebyinis; metaphorical construction; dynamics; statics; contrast; cinematography.

ВСТУП

У поетичному мистецтві важливим є зворотній ефект – сприйняття поезії читачем (слухачем), який має або звірити свої думки з поетовими, або за допомогою автора відкрити для себе новий світ. Цей ефект створюється за допомогою стилістичних елементів безпосереднього впливу – візуальності, динамічності, контрасту, антитези, гіперболи тощо. Тобто мова поета спрямована на розуміння реципієнтом його мотивів, системи духовних цінностей, загалом мовної картини світу (далі – МКС). При цьому справжній поет не підлаштовується під рівень читача (слухача) – він намагається залучити останнього до свого метафоричного світу.

Українські вчені активно досліджують ідіостиль авторів художніх текстів, зважаючи й на засоби формування в них ознак експресивності. Так, І. Голубовська зазначає цю рису як провідну ознаку концептуальної метафори. За її словами, саме оцінно-

експресивна метафора «відіграє значну роль у конституюванні мовних картин світу. Зберігаючи яскраву образність, підкріплену прозорістю внутрішньої форми, оцінно-експресивна метафора завжди емоційно насичена та стилістично маркована. Вона насамперед спрямована на формування в адресата емоційно-оцінного ставлення до позначуваного» [3, с. 184]. Компонент «оцінний» у такому разі стосується того різновиду емоцій, які виникають під час сприйняття певного явища, – зокрема пестливість, принизливість, презирство, схвальність тощо. У свою чергу оцінно-експресивна метафора може породжувати стереотипи – «еталонні національно-культурні уявлення (образи), що відіграють величезну роль у продукуванні мовою вторинного символічного простору», формування якого значною мірою належить до компетенції колективного (етнічного) підвідомого [3, с. 184]. Н. Бондар говорить про гностико-асоціативно-оцінні параметри ет-

нічної мовної свідомості, оскільки оцінно-експресивна метафора породжує усталені етноментальні уявлення, завдяки яким мова продукує вторинний символічний простір [1, с. 173–174]. За словами А. Мойсієнка, автор із метафор складає систему внутрішніх знакових елементів тексту [6, с. 12], тобто останній не може бути без ознак експресивності. Хоча, з іншого боку, опису сільського життя, за словами М. Максюті, властиві статичні риси – узвичаєність, постійність, усталеність тощо [3, с. 110]. А це саме сфера поета, мову якого ми проаналізуємо в цій статті.

Таким чином, метою статті визначаємо дослідження рис експресивності у творах українського поета Петра Перебийноса. Завдання статті: проаналізувати особливості поетової кінематографічності, зокрема візуальні, колористичні, а також динамізм, визначити тематичну опозиційність, риси казковості, контрастивності опису, авторської метафоричності, а також уживання сленгових одиниць.

Відповідно до такої мети серед характеристик означеного митця відзначаємо насамперед його щирість і чутливість, особливо стосовно рідної землі, отчого краю та духовних колізій сучасної цивілізації. Він гостро сприймає екологічні негаразди, агресивний вплив урбаністики на сільську природу, історичні біди рідного народу. Недарма про поезію Петра Перебийноса Д. Павличко зазначає, що це «сповідь мученика, якого терзає усвідомлення втрати свого найдорожчого, зраженого словечка» [7, с. 10], а інші дослідники стверджують, що поет належить до тих митців, які опираються «на глибину історії народу, його духовність і незнищену совість» [14, с. 12].

РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Кінематографічні риси поезій П. Перебийноса зумовлені тим, що митець має і художницький талант, а тому ландшафтний опис відбувається через призму сприйняття пейзажиста, маніфестованого виразними візуальними елементами. Це особливо виявляється в таких фрагментах: «**Сніжний вечір. Біла тиша. // Сині сутінки галяв. // І довершеність готична // срібно-**

кутого гілля» [12, с. 475] (ознаки візуальності – виділені прикметники, переважно колористичні); «**Висока готика тополі. // Тонке мереживо гілля»** [12, с. 477] (ознаки візуальності – метафоричні означальні словосполучення, що маніфестують архітектурні елементи); «**Хрестами перетнулися орбіти та річки. // Небесне око хмуриться і дивиться на хрест»** [12, с. 484] (ознака візуальності – виділена метафорична конструкція, інша – домислена автором через віртуальний елемент *небесне око*). При цьому колористичні елементи можуть маніфестувати поєднання контрастних кольорів: «**Синя вирва, нитка золота»** [12, с. 457].

«Картинність» ландшафтного опису поет навіть конкретизує відповідними іменниками: «**Картина осені готова. // Жаріє охра. Фіолетом // цвіте прозора акварель»** [9, с. 219]. Виділені ознаки – терміни зображального мистецтва – динамізуються елементами живої природи (*фіолетом цвіте*). Цей колір зустрічаємо в поезії «Картопля цвіте фіолетово...», де автор змальовує невеличкі картинки – зображення на маминому вишиванні, що забарвлені у казковий фіолетовий колір, оскільки саме такими нитками мама вишиває: «*цілується джмелик із мальвою»*, «*гойдається сонце на соняху*». Ці метафори відтворюють ще й певний казковий ефект, оскільки «**мама землю одягає у святешну вишиванку з фіолетовою маніжкою»** (виділена метафора свідчить про духовне значення матері. Ще: «**картопля цвіте фіолетово між мамою та Україною»**) [11, с. 96].

Такий опис цікавий насамперед колористичним спрямуванням, коли автор не робить жодного розрізнення в кольорах, ніби перебуваючи уві сні. В іншій поезії – «Рожевий страх» – він конструює світ уже в рожевому кольорі: «**рожеве море конюшини»**, «**полінна сіль припорошила рожеві дні»** [10, с. 101]. Загалом таке акцентування на колористичних елементах у складі метафоричних конструкцій створює експресію ландшафтного опису.

Динамічність частіше властива наративним поезіям, де наявні певні дії чи процес. Так, описуючи укладання асфальту, автор називає результат цієї дії «**могильною плитою»** (у поета часто семантика бетону характери-

зує урбаністичний опис). Цю «плиту» **проломлює** сміливий зухвалий росточок, що «не помер під пресом гарячим» і «**розростається далі і далі відчайдушний, чіпкий подорожник**». Виділені дієслова є, по-перше, динамічними, а по-друге – позитивними, опозиційними елементами до негативних, що в поета апіорі характеризують місто. Зрештою, від цих дій відбувається метаморфоза із самим асфальтом – «вулканічний окріп смоли» стає іншим – «**набухає, тріщить від коріння, // зеленіє родючий асфальт**» [11, с. 94]. Виділені динамічні дієслова вказують на невблаганність природного розквіту, що конкретизується у прагненні рослин (росточка) до життя.

Тематичні опозиції «село – місто» та тотожні з нею «природа – людина», «мир – війна», «живе – мертво» тощо ми виділяємо як одні з головних у тематичній площині ідіостилю П. Перебийноса. Наприклад, елементи сільської природи виявляють позитивну картину: «**За селом риплять тополі, // степ видніє звідсіля, // Згасли соняхи сторогі, // серпень гречку змолотив**» (більшість виділених дієслів є динамічними). У темпоральному аспекті так позначаються межі «осінь – зима», коли вже **згасли соняхи та серпень гречку змолотив**, а також **ще віночків осінь гожа з наречених не зніма**, а зимові характеристики автор асоціює з ядерною загрозою: «**І не віряться, що може бути атомна зима**» [11, с. 106].

У поезії «Таємниця води», де описано ознаки колишнього водного джерела, автор часто використовує метафоричні конструкції як контрастові показники опозиції «живе – мертво». Наприклад: «**У джерелищах мочарних // струменіли чисті соки. // А тепер, мов яничари, // будяки стоять високі**» [9, с. 156]. Маніфестант «мертвого» компонента (друге з виділених словосполучень) у цьому разі набуває глибшої семантики, аніж просто фізичний показник наявності будяків, – і саме через порівняння з яничарами, що негативно конотоване (як ознака «мертвості»).

Живі ознаки поет традиційно виявляє не лише в метафоричному зіставленні з орнітологічними елементами («**А душа курличе у самотині**» [12, с. 456], де означений пташиний звук зіставляється з мінорним ста-

ном душі – у самотині), але й флористичними (цьому навіть присвячено збірку «Цивілізація дерев»). Так, дубок у нього зрештою набуває ознак вічного життя: «**і став вічним // дубок маленький, три листки**» [8, с. 37] (окрім виділеної метафоричної ознаки, у цьому фрагменті присутня потрійна літота, репрезентована зменшеною формою іменника, відповідним узгодженим означенням і відокремленим неузгодженим).

Ознака казковості виявляється переважно в конкретних наративних поезіях із казковим сюжетом. Так, у поезії «Ми ходили з татом на баштан» автор асоціює баштан із незнайомою галактикою, де «**розкотилися жовто-зелені глобуси кавунів**», де «**кружеляла земля**», «**кружеляли кавуни**», і ті кавуни «**могли б розлетітися в космосі, // якби не були прив'язані до землі // пересохлими пуповинами. // І кружеляли кавуни // з теплою планетою, // як тимчасові її супутники**» [11, с. 68]. Виділені елементи й ознаки космічного світу складають метафоричні конструкції з лексемою кавуни, однак присутня й тема прив'язаності до землі (якби не були **прив'язані до землі**).

Ця прив'язаність становить узагалі одну з виразних рис ідіостилю П. Перебийноса, де образні площини «земля – космос» своїми елементами зіставляються у складі метафоричних конструкцій. Це відзначив і Д. Павличко через вислів «погляд з вічності» [7, с. 9]. Причому такі зіставлення виявляють часом дуже оригінальні паралелі – наприклад, «кавуни – Космос»: «**Моститься сонечко на сон // десь там, за кавунами. // І марить сонний патисон // далекими вогнями**», де виділена сполука позначає не лише межі горизонту, але й астральне значення поля, на якому й інші рослини віртуально пов'язані з Космосом (**патисон марить далекими вогнями**). І навпаки – рослинний елемент стає в поета частиною Космосу: «**пливе окрасць кавуна // в рожевому тумані**» [12, с. 427] (у виділеній метафорі зіставляється місяць зі скибкою / **окрайцем кавуна**). Тобто ознаки метафоричності та казковості поєднуються в таких описах, виявляючи як авторські інтенції, так і суспільні.

У наведених вище фрагментах відзначаються й елементи контрасту, адже і колористи-

чні протиставлення (*синє – біле*), і речовинні (*мертвий асфальт – живий росточок*), і метафоричні (*кавуни – супутники*) спрямовані на ефективний вплив на реципієнта. Принагідно слід навести слова Д. Павличка щодо метафор П. Перебийноса: «володіє власним і надзвичайно сильним метафоричним мисленням» [7, с. 5]. Наприклад, у строфі «*Коли серпанок вереснів // і спотикався на підкові, // ішов степами Словосій // у вишиванці волошковій*» [9, с. 135] виділені дієслова складають основу метафоричних конструкцій, які разом з образною ознакою, маніфестованою епітетним словосполученням у вишиванці волошковій формують ірреальний опис певного часового періоду, конкретизованого дієсловом *вереснів*.

Поету властиві також оригінальні порівняння – наприклад, жінки з птахом – через метафори «*забриніло біле пір'я*» та «*сіла паморозь на крила*» з часовою ознакою похилого віку «*біле – паморозь*», а ще далі – знову з бджілкою в тому ж часовому вимірі: «*Біла бджілка. // Пізній мед*» [11, с. 84] з відповідними за семантикою епітетами *біла, пізній*. Такі поєднання колористичних і часових ознак, зіставляваних з орнітологічними та ентомологічними, властиве пізньому періоду творчості поета з домінуванням мінорних елементів.

Ознаками експресивної інтимної поезії визначаємо семантичні елементи горіння, що створюють експресію в описі почуттів кохання ліричного героя. Це виявляється у відповідних епітетах і метафорах: «*жагучі уста*», «*вогнище любові*», «*пали мене устами*», «*від ніжності згорю*» [8, с. 58], у яких переважає семантика горіння / згоряння в різноманітних граматичних формах – прикметників, дієслів й іменників. Зауважимо при тому, що серед дієслів використано навіть форми наказового способу (*пали*), які виражають найвищий рівень інтимності в поезії. Щодо вогняної (спопеляючої) характеристики кохання поет вживає навіть порівняння його з динамітом («*кохання – грудка динаміту*»), що чатує на момент спалаху – від наповнених семантикою смутку прикметників-епітетів («*пекучий згусток болю*», «*уста німі, зів'ялі*», «*слова терпкі, слова забуті*», «*похмурі дні, безсонні ночі*»)

– до антитезного епітета *весела* («*весела іскорка тріскаче // на грудці динаміту*» [8, с. 60]).

Як маніфестанти сучасності в мові П. Перебийноса визначаються окремі сленгові одиниці, що не так давно увійшли в українську мову. Наприклад, у фрагменті «*Б'ють по своїх, бо душить жаба*» [12, с. 411] виділене загальновідоме словосполучення ідіоматично позначає почуття заздрості, яким поет характеризує критикованих ним осіб, що ще й *б'ють по своїх* (ще один фразеологізм на позначення негативних відносин між людьми). Активновживаним у 90-ті роки став і прикметник *рокований* («*неминучий, невідворотний, фатальний*» [13, с. 874]). У поета: «*Роковані душі // в лабетах біди*» [12, с. 448] (тобто *біда* для них – невідворотна).

Експресивність поетичної мови митця виявляється і в емоційних звертаннях автора до негативного персонажа, що властиве його поезіям 90-х років. Наприклад: «*Ницуй рабе // метушні і суєти! // Ось твій рай! // І чудесам // тут повіриш не даремно. // Бо у лісі ти не сам. // Біля тебе – ці дерева*» [12, с. 460]. Виділені словосполучення виявляють відповідне ставлення поета – як до людини, яка не розуміє реальної сутності життя – єднання з природою, що маніфестується як справжній *рай* (*ліс, дерева*). Недарма й назва збірки – «*Цивілізація дерев*» (*цивілізація* – це «рівень суспільного розвитку і матеріальної культури, досягнутий певною суспільно-економічною формацією» [2, с. 1582]). Зрештою символіку сучасної епохи поет визначає у фрагменті «*Зірки там і хрест. // І трохи // блакиті... Портрет // епохи*» [12, с. 469], де виділені відомі опозиційні політичні символи, які репрезентують дві протилежні орієнтації українського народу, мають мінорну характеристику, однак поряд визначаємо й мажорну, маніфестовану словосполученням *трохи блакиті*, що позначає мирну природу та, можливо, навіть європейську демократію.

У межах опозиції «урбаністичне – природне» П. Перебийніс надає перевагу другому компоненту, пов'язуючи його з рідним селом, українським ландшафтом, представниками місцевої флори й фауни. Так, у поезії «*Зелена музика*» автор також зачіпає означену тематику, описуючи «музику лісу», яку

він відчуває в хашах, де «живе **трава сто-жилна**», де «лиш **коники-гульвіси** перепливають стежини», де «напинає **липа** крону-парасолю», де «мелодія **сунічна**» та «радіолу пня торкає гострим дзьобиком **синичка**». Виділені нами позитивні атрибути лісу зіставляються поетом із негативними міськими – «тут **каміння** не гуркоче», «**люте слово** не вбиває», «усі свої **гіркоти** втішне серце забуває». Ознаку втішне сприймаємо як «втішене», оскільки «ліс проміння **пересіяв**» «на добро і на здоров'я» [11, с. 95], тобто відбулася знову таки метаморфоза, відображена у виділеному дієслові через префікс *пере-* зі значенням «перетворення, зміни» ще від індоєвропейської мовної спільноти [4, с. 338–339].

Зрештою, усі авторські пріоритети зумовлені його індивідуальною МКС, серед найбільш частотних елементів якої виділяємо образ рідної хати, що часто асоціюється з матір'ю: «Тільки біла наша **хата** // **дивиться** на шлях» [12, с. 462] (обов'язкова ознака цієї хати – *білий* колір і пов'язаність зі *шляхом*); «Її **коси** тремтячий **ніж**» [9, с. 57] (обов'язкова ознака матері – *коса*, що або асоціюється з сивим кольором, або виявляє інші фізичні ознаки – наприклад, *тремтіння*). Хата позначається й конкретними люд-

ськими ознаками: «*Сталевим громом вік ракетний // стрясає хату білолицю*» [10, с. 9] (прикметник у виділеному словосполученні в українському фольклорі традиційно позначає дівчину, однак образ хати в цьому контексті має ширшу семантику – аж до позначення всього рідного краю й навіть світу, що відчуває загрозу воєнної катастрофи). Відзначаємо також часову маркованість поетичного фрагменту через приядерний елемент *вік*.

ВИСНОВКИ

Проаналізувавши ознаки експресивності у метафорах П. Перебийноса, можемо зробити відповідні висновки: такими ознаками визначено кінематографічні, що репрезентовані візуальними, зокрема колористичними, елементами, динамічні, репрезентовані відповідними дієсловами, контрастивність опису, виявлену в колористичних і предметних опозиціях, тематичну опозиційність, де базовим є протиставлення «урбаністичне – природне», риси казковості, уживання сленгових одиниць. Усі вони є складниками метафоричних конструкцій, що створюють експресію в описі почуттів ліричного героя.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ / REFERENCES

1. Bondar, N. (2018). *Bazovi kontsepty ukrainskoi mentalnosti u tvorchosti brativ Tiutiunnykiv* [Basic Concepts of Ukrainian Mentality in Tiutiunyk Brothers' Works] (Doctoral dissertation). Poltava – Zaporizhzhia (in Ukrainian)
[Бондар, Н. (2018). *Базові концепти української ментальності у творчості братів Тютюнників* (Кандидатська дисертація). Полтава – Запоріжжя].
2. Busel, V. (Ed.). (2003). *Velykyi tlumachnyi slovnyk suchasnoi ukrainskoi movy* [A great explanatory dictionary of modern Ukrainian]. Kyiv: Perun (in Ukrainian)
[Бусел, В. (Ред.). (2003). *Великий тлумачний словник сучасної української мови*. Київ: Перун].
3. Holubovska, I. (2004). *Etnospetsyfychni konstanty movnoi svidomosti* [Ethno-specific constants of linguistic consciousness] (Doctoral dissertation). Kyiv (in Ukrainian)
[Голубовська, І. (2004). *Етноспецифічні константи мовної свідомості* (Докторська дисертація). Київ].
4. Boldyrev, R. (Ed.). (2003). *Etymologichnyi slovnyk ukrainskoi movy* [Etymological dictionary of the Ukrainian language] (Vol. 4). Kyiv: Naukova dumka (in Ukrainian)
[Болдирев, Р. (Ред.). (2003). *Етимологічний словник української мови* (Т. 4). Київ: Наукова думка].
5. Maksyuta, M. (2003). "Khiborobskyi" povorot u svitohliadnii svidomosti na porozi tretoho tysiacholittia: "heorhiky dushi" dlia hlobalizovanoho liudstva. In *Liudyna i kultura v umovakh hlobalizatsii* (p. 145–155). Kyiv: Parapan (in Ukrainian)

- [Максюта, М. (2003). «Хліборобський» поворот у світоглядній свідомості на порозі третього тисячоліття: «георгіки душі» для глобалізованого людства. В *Людина і культура в умовах глобалізації* (с. 145–155). Київ: Парапан].
6. Moisiienko, A. (2008). *Mova yak svit svitiv. Poetyka tekstovyykh struktur* [Language as a world of worlds. Poetics of textual structures]. Uman (in Ukrainian)
[Мойсієнко, А. (2008). *Мова як світ світів. Поетика текстових структур*. Умань].
7. Pavlychko, D. (2011). *Pohliad z vichnosti. Svit poezii Petra Perebyinosa* [A look from eternity. The World of Poetry by Peter Perebynos]. In P. Perebyinis, *Tsyvilizatsiia derev* (p. 5–11). Kyiv: Ukrainskyi pysmennyk (in Ukrainian)
[Павличко, Д. (2011). Погляд з вічності. Світ поезій Петра Перебийноса. В П. Перебийніс, *Цивілізація дерев* (с. 5–11). Київ: Український письменник].
8. Perebyinis, P. (1979). *Nebo tvoie i zemlia: Poezii* [Heaven and earth: Poetry]. Kyiv : Molod (in Ukrainian)
[Перебийніс, П. (1979). *Небо твоє і земля: Поезії*. Київ : Молодь].
9. Perebyinis, P. (2005). *Pshenychnyi hodynnyk* [Wheat clock]. Kyiv : VIK (in Ukrainian)
[Перебийніс, П. (2005). *Пшеничний годинник*. Київ : ВІК].
10. Perebyinis, P. (1976). *Rankovi surmy: Poezii* [Morning Antimony: Poetry]. Kyiv : Radianskyi pysmennyk (in Ukrainian)
[Перебийніс, П. (1976). *Ранкові сурми: Поезії*. Київ : Радянський письменник].
11. Perebyinis, P. (1990). *Tochnyi chas: Poezii* [Time: Poetry]. Kyiv : Radianskyi pysmennyk (in Ukrainian)
[Перебийніс, П. (1990). *Точний час: Поезії*. Київ : Радянський письменник].
12. Perebyinis, P. (2011). *Tsyvilizatsiia derev* [Tree civilization]. Kyiv: Ukrainskyi pysmennyk (in Ukrainian)
[Перебийніс, П. (2011). *Цивілізація дерев*. Київ: Український письменник].
13. Bilodid, I. (Ed.). (1977). *Slovyk ukrainskoi movy* [Dictionary of the Ukrainian language] (Vol. 8). Kyiv: Naukova dumka (in Ukrainian)
[Білодід, І. (Ред.). (1977). *Словник української мови* (Т. 8). Київ: Наукова думка].
14. Soroka, P., & Onyskiv, M. (2005). *Svit poezii Petra Perebyinosa* [World of poetry of Peter Perebynos]. Ternopil: Dzhura (in Ukrainian)
[Сорока, П., & Ониськів, М. (2005). *Світ поезії Петра Перебийноса*. Тернопіль: Джура].